

EESTI ETNOLOOGID UDMURTIAS. EESTI RAHVA MUUSEUMI 1971.–1991. AASTA UDMURDI EKSPEDITSIOONIDE PÄEVIKUTE ANALÜÜS¹

Svetlana Karm

Eesti Rahva Muuseumi (ERM, tollal ENSV Riiklik Etnograafia-muuseum) ja Kuzebai Gerdi nimelise Udmurdi Vabariigi Rahvusmuuseumi (URM, endine Udmurdi Vabariiklik Koduloomuuseum) 1971–1993 korraldatud uurimisekspeditsioonid on üheks silmapaistvaks leheküljeks udmurtide nõukogudeaegse etnoloogilise uurimise ajaloos. Neil aastatel korraldati enam kui 20 uurimisekspeditsiooni Udmurdi ANSV erinevatesse rajoonidesse ja naaberladesse ning Krasnojarski kraisse. Ühisekspeditsioonide eesmärgid olid vägagi laiad ja mastaapsed – esemete kogumine ja ERMi udmurdi kogu komplekteerimine, fotografeerimine, etnograafiliste jooniste tegemine, intervjuud ja audiosalvestused, alates 1980. aastast populaarteaduslike etnofilmide „Lõunaudmurdid XX sajandi alguses” (1983), „Lõunaudmurtide eelkristlikud uskumused” (1985), „Põhjaudmurdid XX sajandi alguses” (1995) ettevalmistamine ning alates 1988. aastast ka videosalvestised. Teisisõnu, see oli udmurdi kultuuri kompleksne uurimine, milles võtsid osa kahe muuseumi teadurid, fotograafid, kunstnikud, ERMi video- ja kinotehnikud, samuti uurijad Udmurdi Teadusinstituudist ja Udmurdi Riiklikust Ülikoolist ning tudengid Udmurdi Riiklikust Ülikoolist, Tartu Ülikoolist ja Eesti Kunstiakadeemiast. Kahtlemata olid välitööde tulemused märkimisväärsed mõlema muuseumi jaoks. Nimetatud ekspeditsioonide

---

¹ Artikkel on kirjutatud Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi ja A. Gorki nimelise Maailmakirjanduse Instituudi poolt 23.–26. oktoobril 2005 Iževskis korraldatud regionaalse konverentsi „Põhja-Venemaa ja soome-ugri rahvad: folklooridialoogi probleeme” ja VII noorte folkloristide rahvusvahelise kooli „Folkloori kompleksne kogumine, süstematiseerimine ja eksperimentaalne tekstoloogia” raames peetud ettekande põhjal.

tulemusena on kujunenud ERMi udmurdi esemete, fotode, jooniste, videomaterjalide kogu ja käsikirjaline arhiiv, mis tänapäeval on üks suuremaid udmurdi muuseumikogusid maailmas (udmurdi kogust ja ekspeditsioonidest vt Karm 2001; 2002a; 2002b; Peterson 1997; 2001: 41; 2005: 43).

Udmurdi-eesi ühisekspeditsioonid jätsid osalejatele ka emotsionaalselt hea mulje. Välitööde udmurdipoolne asendamatu juht Serafima Lebedeva hindab neid aastaid järgmiselt: *Vaadates minevikku ja tehes kokkuvõtteid muuseumitööst, võin julgelt kinnitada: kõige väljapaistvamad, täisväärtuslikumad olid koostööaastad Eesti Rahva Muuseumiga* (Lebedeva 2001: 13). Oma tänusõnad *unustamatu ühisloomingu rõõmu eest* avaldab kolleegidele ekspeditsioonide teaduslik konsultant professor Vladimir Vladõkin (2001: 17). ERMi kunstnik ja paljudel ekspeditsioonidel osalenud Lembit Lepp nimetab *meeldejäävamateks* vepsa ja udmurdi ekspeditsioone. *Käisin Udmurtias seitsmel suvel. Saime seal omainimesteks* (Lepp 2001: 19).

ERMi udmurdi materjale – esemekogu, foto- ja videoarhiiv – on kasutatud erinevates uurimustes (Konsin 1977; Sarv, Vladõkin 1988; Peterson 1997; Lintrop 1993; 2000; 2003; Karm 2002a; 2002b; 2004), kuid seniajani on üsna pealiskaudselt läbi töötatud käsikirjalised dokumendid, mida säilitatakse muuseumi kahes arhiivis – etnograafilises (EA) ja topograafilises arhiivis (TAp). ERMi etnograafiline arhiiv sisaldab temaatilisi kirjeldusi, mis on koostatud osalejate poolt välitööde käigus tehtud intervjuude ja vaatluste põhjal ehk siis aruandelaadseid teaduslikke materjale. Oma udmurdi ekspeditsioonide materjalid on etnograafilisse arhiivi andnud Kalju Konsin (EA 130: 4–53, 1971; EA 133: 4–62, 1973), Kaido Kama (EA 224: 37–62, 1981), Heno Sarv (EA 224: 63–143, 1983) ning Tiina Tael (EA 227: 233–278, 1991). Kalju Konsini ja Kaido Kama kirjelduste teemaks on põllumajandus, lina- ja villatööd, kalandus, mesindus, naistetööd (ketramine, kangastel ja varrastel kudumine), rahvarõivad, rahvaköök ja ehitised, samuti rahvakalender, pulmad ja peied. Tiina Tael ja Heno Sarv kirjutavad udmurtide pühapaikadest *kuala* ja *lud*, surnuaiast ja tänapäeva usundirituaalidest, mille läbiviimist õnnestus neil ka kohapeal jälgida. Etnograafilise arhiivi käsikirjalistes dokumentides leidub ka jooniseid ning mõningate udmurdi terminite eestikeelseid seletusi (Karm 2002b: 148–150).

Artiklis analüsitakse ERMi topograafilises arhiivis hoiul olevaid udmurdi välitööde päevikuid. Olles ekspeditsiooniaruande kohustuslik osa – praktika küll näitab, et seda nõuet ei täidetud mitte iga kord –, kuid vaba konkreetsetest vormistusnõuetest, on ERMi välitööpäevikud hea allikmaterjal nii kultuuri uurimisel kui ka hindamatu läte välitööde käsitlemisel uurimisobjektina. Sotsiaalteaduste uurimisvaldkondade ja kogumisalade piir on aja jooksul ähmastunud, avardunud on ka välitööde mõiste – välitöö pole enam üksnes uurimiseks materjali kogumine, vaid on ka ise uurimisaine (Korb 2005: 10). ERMi välitööpäevikuid on kultuuriuurimise allikana juba varemgi käsitletud Heiki Pärdi (1995a; 1995b). Ta kirjutab, et teadustöös on päevikuid väga harva ning juhuslikult kasutatud, sest neid ei ole peetud võrdväärseks tõeliste, „teaduslike” etnograafiliste allikatega ning selleks on ka mitu põhjust. Pärdi arvates on päevikute kasutamist uurimisallikana kõige rohkem pidurdanud nende varjamatu subjektiivsus. Nad ei ole kirjutatud lugeja informeerimiseks mingist kindlast teemast või kultuurivaldkonnast, vaid on sisult ja ülesehituselt väga keerulised ning nende kasutamine „klassikalistes” temaatilistes uurimustes on väga aeganõudev. Samas on päevikud moodsas etnoloogilises kultuuriuurimises, mis püüdleb holistliku käsitluse poole, muutunud hindamatuks allikaks. Tänu avatud iseloomule ning vabale esituslaadile on nad intiimsemad mistahes ametlikest dokumentidest, sisaldades infot, mida muudest allikatest ei leia ning aitavad muuhulgas mõista, miks välitööde tulemused kujunesid just sellisteks ja mitte teistsuguseks (Pärdi 1995b: 73–74). Ekspeditsioonipäevikuid kui kõige integreeritumat allikat, kust saab andmeid ERMi kogumistööst, esemetest ja inimestest ning ka lisandmeid peakataloogis, foto- ja etnograafiliste jooniste arhiivis sisalduva infokogumiku juurde, nimetab ka Art Leete, analüüsides ERMi välitöömetoodikat ja tulemusi Komi ekspeditsioonide näitel. Komi välitööpäevikuid analüüsib ta kahest aspektist lähtuvalt: päevikud kui „ettekavatsematu teadaanne/tahtmatud tunnistused” (kasutades Marc Blochi ideid, millele viitab ka Pärdi) ning kui „etnograafilised konstruktsioonid” (Leete, Lipin 2003).

Oma artiklis vaatlen udmurdi ekspeditsioonipäevikuid samuti erinevatest aspektidest lähtudes.

1. Ekspeditsioonikirjeldus või välitöö kui uurimisobjekt. Teen väikese ülevaate udmurdi päevikutest ja sellest, mis laadi infot nad si-

saldavad. Iseloomustan päevikuid ja toon mõningad näited, mille poolest on ühe või teise autori kirjeldused erinevad või sarnanevad. Piilun muuseumitöö „köögipoolele” ehk otsin päevikutest vastust sellele, kuidas toimus valmistumine välitööks, kuidas oli korraldatud uurimistöö kohapeal ning põgusalt arutlen välitöö kogumismetodite üle, mis on paljuski mõjutanud ERMi nõukogudeaja kogumistööd üldisemalt.

2. Päevik kui kultuurikirjeldus ja kultuurianalüüsi allikas ning päevik või välitöö kui kultuuridialoogi tunnustus. Päevikute põhjal kirjeldan ühelt poolt udmurdi 1970.–1990. aastate argikultuuri ehk seda, „et külaline vähe oli ja palju nägi”. Teisalt vaatlen ka uurijate endi kultuuri ning uuritavate suhtumist uurijatesse, toetudes tänapäeva kultuurianalüüsi teooriatele, mille põhjal kultuurianalüüs toimub dialoogivormis ning selles protsessis osalevad võrdväärselt nii uurija kui uurimisobjekt.

3. Päevikud kui etniliste stereotüüpide kujundajad. Ekspeditsioonipäevikutes on huvitav jälgida etniliste stereotüüpide kujunemist ehk seda, milliseid omadusi eestlased udmurtidele omistavad ja kuidas kinnistuvad ettekujutused teisest rahvusest.

ERMi udmurdi päevikutest kui muuseumitöö „köögipoole” tutvustajatest ehk veidi sellest, mis on muuseumitöö

ERMi topograafilises arhiivis on hoiul 15 udmurdi päevikut, nende autoriteks on tollane vanem teaduslik töötaja Kalju Konsin (TAp 603-1971, TAp 633-1973), ERMi direktor ja ekspeditsioonide eestipoolne juht Aleksei Peterson (TAp 700-1977, TAp 719-1978, TAp 729-1979, TAp 750-1980, TAp 756-1981, TAp 783-1983, TAp 797-1984, TAp 803-1985, TAp 813-1986, TAp 826-1987, TAp 841-1988), Tartu Riikliku Ülikooli ajalootudengid-praktikandid Piret Koldits ja Jana Hint (TAp 863-1989) ning ERMi vanemteadur Tiina Tael (TAp 881-1991). Välitööpäevikutes ehk käsikirjalistes vihikutest iseloomustatakse ekspeditsioonide eesmärke, tingimusi, olustiku ning kirjeldatakse välitöodes osalejaid ja marsruute. Kaks autorit alustab oma päevikute kirjutamist „proloogist” ehk sellest, kuidas toimus ekspeditsioonide ettevalmistamine ja välitööde planeerimine. ERMi direktor Aleksei Peterson kirjutab läbirääkimistest ja

kirjavahetusest välitööde udmurdipoolse juhi Serafima Lebedevaga, ekspeditsiooni eesmärkidest ja ettevalmistustest reisiks, välitöödeks vajalike seadmete, toidukraami ja rongipiletite hankimisest ning ka muuseumi tolleaegsetest probleemidest ja töökorraldusest:

Väljasõidu määrasin 4. juulile, arvestusega juulikuust kolm nädalat, seega nagu kannaks ka selle kuu maha, sest kokkuvõtteks kulub kogu see 4 nädalat udmurdi ekspeditsiooniks. Jama tekkis koheselt piletitega. Teatavasti saab tellida broneeringuga pileteid 15 päeva varem väljasõidu arvestusega, et ka Moskvast edasi koht broneeritakse. Andsin selle asja noorele tudengile lahendada. Tuli tagasi, et anti piletid ja kogu lugu, kuhu jäi Moskvast edasi piletit broneerimine? Talle olevat selgitatud, et edasi sealt tuleb ise vaadata. Lähen siis ise vaatama jaama. Nüüd pani küll tellimuse kirja, aga 19-ndal, kui ta lubas vastusest teatada, ei saanud midagi, polevat kohti või mis. Igatahes väga segane, arusaadavalt lohakas jutt. Nõnda siis on meil piletid Moskvan, edasi pole. Seda tuleb saada Moskvast. Aga kas õnnestub? See asi teeb juba eelnevalt muret ja jääb õhku rippuma. Pealegi helistas Serafima Lebedeva udmurdi koduloomuuseumist, [...] palus viis kilo šokolaadi kompvেকে kaasa võtta. Mis ikka, võtame, aga neid polegi kerge saada. Eriti „karpe” pole, otsi või kusttahes. Midagi siiski sai. Nõnda et vedada Udmurdimaale on. Raskusi oli jälle lihaga. Aldo käis tõendiga kaupluses ja sai 10 kilo, niipalju ka tahtsime. Edasi tuli mul see ära suitsutada. Olin reedel Tallinnas, võtsin laupäeva hommikul liha ja padavai koju, kus panin suitsu. Mul jälle omad tegemised. Mett tuli võtta, et oleks mesilastel tegevust, heina niita vanast aiast, et ümbrus väga ära ei kasvaks, roosid rohida – kõike andis teha. Hea, et olid maal ka Heljo ja muidugi Pärt, kes kõik kaasa aitasid. Eriti olid kartulid ära kasvanud. Õnneks kõik laabus hästi, vähemalt normaalselt ja nii saabusin pühapäevaks ka maalt olukorras, kus kõik hädalised tööd olid tehtud. [...] Ei olegi seesugust tunnet, et ise sõidan, vaid tuleb saata teisi ekspeditsiooni, kuulata, kuidas mujal asjad arenevad. (Aleksi Peterson, TAP 783-1983)

Petersoni päevikutest on näha, et tal on olemas selge ettekujutus uurimisobjektist ja sellest, mis ootab välitöodes osalejaid kohapeal. Tiina Tael, vastupidi, kirjutab sellest, et ettepanek sõita Udmurtiasse oli ootamatu ning *rabas mind jalust*, et ta ei tea midagi ERMi udmurdi kogust ega etnograafiast ning esemete kogumisel jääb lootma

Serafima kompetentsusele. Samas *ettepanek oli ahvatlev, reis töötas tulla põnev*, eriti ka sellepärast, et kõik eeltööd (piletid, komanderingud, rahad) olid juba tehtud – *nii et mul oli ees tõeline puhkusereis, mitte küll Pariisi, Kaliforniasse või Miami Beachi, ent sama eksootiline kindlasti* (Tiina Tael, TAp 881-1991). Tiina Tael sai siiski mingi ettekujutuse udmurdi kultuurist enne „päris põllule” jõudmist, kohtudes professor Vladõkiniga: *Õhtuks oli Serafimal meile pakkuda Krasnodari opereti külalissetendus või kohtumine prof. Vladõkiniga või koguni mõlemad. Mõistsime, et mõlemat head ei suuda me siiski vastu võtta ja loobusime veritseva südamega (sest teatrist ei suuda ma hoopiski loobuda!) teatrist ning otsustasime Vladõkini kasuks. [...] Prof. Vladõkin rääkis palju kohalikest uskumustest, mõtestas lahti kvalat ja ludi, millest me osa võtta saame. Muuhulgas rääkis ta veidi ka rahvameditsiinist. [...] Uskumustest on prof. Vladõkin palju kirjutanud, see paistab ta meelisala olevat. [...] Tutvusime ka ülikooli etnograafiakabinetiga. Seal olid tudengid kenasti vaeva näinud vastava interjööri loomisel. Palju on rekonstrueeritud esemeid, sh. õppetool ja väravad [kabinetis on toolide asemel tavalised pingid ning puust uks kaunistatud lõikeornamendiga]. Peale selle on ülikoolil väike arheoloogiline väljapanek erinevatest aegkondadest.* (Tiina Tael, TAp 881-1991)

Välitööde päevikud erinevad oma kirjutamisstiili poolest, nendes on aruandelaadseid lakoonilisi kirjutisi: *21. augustil. Pitši-Purga (Malaja Purga) rajooni Algantša-Igra külas. Tutvumine udmurdi tüüpilise õuekompleksiga, mis koosneb elumajast (корка), suvekõõgist (куала), aidast (кенос), kuurist (лапас), laudast (гид) ja saunast (мунчо). Mõnes peres on võimalik näha endisaegseid rahvarõivaid ja ka kaasaegseid kudumeid. 22.–23. augustini. Viibime Tatari ANSV-s Agrõzi rajooni Varklet-Bodja külas, kus on hästi säilinud rahvuslik omapära. Siinsete elanike esivanemad olevat siia põgenenud ristimise eest. Nad säilitasid paganausulised kombed veel kuni viimase ajani. Neli aastat tagasi oli surnud viimane kohalik paganausu preester. Säilinud on külale ühine kombetalituste hoone (куала).* (Kalju Konsin, TAp 604-1971) Samas leidub ka põhjalkumat laadi ülevaateid kõigest sellest, mis toimus ühel või teisel ekspeditsioonipäeval, kaasa arvatud konkreetse välitöödel osaleja tujudest ja omavahelistest suhetest uurijate meeskonnas.

Reisikirjeldused on head muuseumitöö tutvustused ehk teisisõnu, annavad ülevaate, kuidas toimub ekspeditsiooniks valmistumine, kogude komplekteerimine, teatmematerjali kogumine, ja viitavad teistelegi välitöö aspektidele. On loomulik, et kirjeldustes avaldub ka iga konkreetse uurija seotus oma uurimisteedega. Välitöömaterjalides kirjutab Peterson otseselt ka oma huvist ehitiste vastu: *Seega on etnograafiline välitöö ka õnne ja juhusega seotud. Kui veab, et satud inimesele, kes võib või tahab sulle ohverdada midagi, on hea. Muidugi, ka otsimine aitab, aitab nuhkimine, küsimine, kas on, kellel on jne. Harilikult satud siis mõnele heldele ja vanu asju säilitavale inimesele. Kuid juhtub, et nad ise ka ei tea, kelle ja mis. Sõidame*

Foto 1. Ekspeditsiooni liikmed taluõues. Jukamenskoje rajooni Põšketi küla, Udmurdimaa. Foto Lembit Lepp. ERM Fk 1901: 2.

Esimene maja on kohe õnnelik. Võetakse hästi vastu, antakse, mis anda on. Kõnnin läbi kõik ruumid. Elamul on 2 põhiruumi: esik + tuba, all kelder. Ait on eraldi õuel. [...] Õu on kinnine, mõnel on tatari kõrged väravad, mõnel nagu pole. Vähemalt mitte nii nagu lõunapool: igal on selline asi olemas. Suvekoda pole. See huvitav ehitis kadus siin juba 30ndatel aastatel. (TAP 729-1979)

paar kilomeetrit edasi Uue-Parzi külla. See pole enam küla moodi-
gi, kuigi paikneb kõrgel mäenõlvakul. All on mets. Maju 4. Kõige
viimases võtab meid vastu perenaine. Nagu midagi olevat, aga mind
huvitavad enam vanad hooned.² Need on küll vanemad kui mujal, ca
30-ndatel aastatel ehitatud. Naabermajas on ka vanem mees. Võtan
ta kohe informatoriks. Kõnelen põllundusest ja ehitustest ja muustu-
ki pea tund aega. Mehel ei ole hambaid, susistab vähe, muidu pea
lõikab ja andmeid saan hästi. Lembit vahepeal joonistab maja üles,
aga teised kauplevad esemeid. Ja saavad esimese perenaise käest
rohkesti tekstiile. Me saame siit pilaku ja paar väikest asja. Jutt on
küll väärt. Seega ei ole suurt kahju. Mees on igati asja eest oma
jutuga. (Aleksi Peterson, TAp 729-1979)

Kalju Konsini eriline huvi rahvakunsti ja käsitöö, eriti tekstiili
vastu on jälgitav igapäevastes aruandelaadsetes kirjeldustes:

*Teisipäev, 21. august. Kuna selgub, et Sjursovais on meile huvi-
pakkuvat vähe, siis asume jalgsi astuma 3 km eemal asuvasse Butoli-
no külla. Tekstiilidest õnnestub siin näha huvitavaid telgedel kootud
vaipu. Eriti rohkesti on neid Anastassia Konstantinovna Butolina
(68. a.) peres. Umbes paarkümmend vaipa on riputatud välja tuul-
duma kahekordse aida rõdule. Vaibad kaunistatud nii geomeetrilise
ornamendi kui ka lillkirjaga. Vaibad on valmistatud tütarde kaasa-
varaks, mistõttu müümisest ei saa olla juttugi. Ka teistes peredes
luhtuvad ostukaubad ja rahulduda tuleb vaid fotografeerimisega.*

*Kolmapäev, 22. august. Sovhoosi auto toimetab meid edasi ra-
joooni idaossa Keldõši külla. Kohalikust kolhoosikontorist saame
mõned aadressid ja töö võib alata. Kuna linnarõivastus on asenda-
nud rahvarõiva juba eelmise sajandi lõpul, siis pole enam võimalik
ulatuslikumalt rahvarõivastega tutvumine. Vaid mõnes peres näeme
ümber tehtud särk-kleite, millel kootud varrukakirjad. Kudumitest
on siin huvitavamad mitmesuguse koemustriga laudlinad. Õnnestub
teha ka mõned ostud.*

*Laupäev, 25. august. Sõidan üksi autobussiga Pitši Purga rajoo-
ni Bagraš-Bigra külla, mis on kuulus kootud vaipade poolest. Side-
kontoris saan orientiiriks kuulsa vaibakuduja Kurbatova Darja Iva-
novna (s. 1906. a.). Kahjuks lebab vanake momendil kodus haigena.*

² Allakriipsutused tekstis on tehtud minu poolt, omapoolsed selgitused ning täpsustused välitööpäevikute juurde lisasin nurksulgudesse.

Tema tütar Kurbatova Ustinja Pislegovna (s. 1922. a.), kes ka ise koob, on nõus oma ema töid näitama. Vaibad on tõesti huvitavad. Mitmevärviline muster on kootud enamasti mustal foonil. Esineb nii geomeetrilist ornamentit kui ka geometriseeritud lillkirja. Darja Ivanovna on esinenud kohalikel ja üleliidulistel näitustel, mida tõendavad rohked diplomid. Kunstnik A. Holmogorov on maalinud rahvataidurist portree, mis ripub seinal. Pildistan mõned iseloomulikumat vaibad ja vaatlen rahvarõivaid, mis kuuluvad käsitöömeistritele. (Kalju Konsin, TAP 633-1973)

ERMi kogumistööd ja kogude komplekteerimise aluseid on erinevatel ajajärkudel hinnatud väga erinevalt. Kõige täpsemalt ja konkreetsemalt tuleb ERMi ekspeditsioonide kogumistöö metoodika ilmsiks välitööde päevikutes. Andmeid kogumistöö kohta on palju ka udmurdi päevikutes: [Kirovi oblasti Zujevka rajooni Berezniki küla] *Alustame küla ühest otsast või õigemini põiktänavast. Peale paari maja läbikäimist näkkabki juba. Avatakse kirstud ja riideid siin leidub. Selgub, et siin on ülikonnad paaris – juttu on naiste ülikondadest. Mida võiks märkida venekeelse sõnaga kaftan ja särk. Neid on kuni 9 ülikonda või kuipalju – täpselt ei tea. Asi on selles, et olid eraldi rõivad neiule, esimesel päeval pruudile, teisel päeval pruudile ja „väikeste pidude” jaoks ning peorõivad ja pulmarõivad ja mis veel. Neid ülikondi saamegi nüüd osta. Ikka 20-30 rubla ühe riidetüki hind, nii et paaris 25-30-40 rubla. Alguses ostan hoolega, kuid siis hakkab korduma. Serafima on suureks abiks õigete riiete hankimisel ja ostuhinna täpsustamisel. Töötame pingega, sest kaup on. Kahju, et ei jõua kõiki andmeid põhjalikkusega üles kirjutada. Aldo on ka abis, ta teeb omi fotosid kiiresti ja loodame, et ka korralikult. Ave aitab need annoteerida. Lembit joonistab, [...]. Nõnda läheb aeg kiiresti, aga väsitav on ikkagi [...]. On juba hilisõhtu kella 10 paiku kui saame jutuks, et masinat tagasisõiduks on vaja. Selles külas on sovhoosi üks osakondi ja masinaid on samuti mõned, mis lubatakse, kuskilt pidi tagasi tulema. Jõuab alles kella 11 paiku õhtul. Nüüd algab kastis jälle tagasisõit, seekord on ka esemeid rohkesti – ühel päeval saime ca 30–40 eset. See pole halb saak, kuid ka raha on läinud nõnda, et ilma rahata ei oleks siin midagi teha. Sellel päeval läks ostudeks ca 350 rubla. Aga ka asja eest, sest egas 20 rubla kaunistatud särki jne eest pole kahju, õigemini on kahju, aga pole palju. Nii jõuamegi puruväsinutena koolimajja, mis on küll*

uus, aga seest vana välimusega, eriti kehvad ja kulunud on ukсед, aknad jne. Aga ööbimine on rahulik ja toiduvalmistamine suhteliselt kerge – siin on köök ja köögis on püsiv personal, kes teevad sööki ehitusmalevale ja veel mingisugusele töörühmale. Ka meie grupp saab vahest raha eest, aga teed jne toitu võib teha ise. (Aleksi Peterson, TAp 783-1983)

Foto 2. Esemete sorteerimine perekond Ivanovi õuel. Zavjalovo rajooni Šaberdino küla, Udmurdimaa. Foto Priit Härmas. ERM Fk 1828: 219. Käime lähemas ümbruses samas külas. Ostame esemeid. Esemed pole kallid. Ca 10 rubla tahetakse särgi eest või meeste-naiste üleriiete eest. On odavamad, on kallimat kraami, aga raha läheb ja mis hull – ikka nõutakse raha, vahel ka igasuguse tráni eest, puukauba eest. Ütlevad: midagi ikka anna! Aga kopikaid ei saa ju anda! Ega täpsemalt kauplemist saa kirjelda. (TAp 700-1977)

ERMi udmurdi kogust rääkides peab kindlasti märkima, et kõik välitööde käigus kogutud esemed, fotod ja etnograafilised joonised on annoteeritud. Samas on need kirjeldused lakoonilised ja kohati väga „teaduslikud”, sest info pärineb spetsialistidelt (nt Serafima Lebedevalt), mitte eseme omanikult või loovutajalt, sellele viitab oma tekstis ka päeviku autor. Raske on ette kujutada, et välitöödel oleks ühe päeva jooksul võimalik tegeleda veel millegi muuga peale 30–40 eseme põhjaliku kirjeldamise!? Tehti ju filmi, audiosalvestusi, joonistusi, pildistati, intervjueriti... Selles kontekstis võib välitööpäevikutest mõnikord leida huvitavamaid esemekirjeldusi kui kataloogidest, nagu näiteks ülaltoodud katkendus rahvarõivakomplektide kohta. Esemete kataloogijad piirdusid ainult korjamisraamatutes olevate andmetega.

Lähtuvalt tollasest ERMi kogumisstrateegiast oli kogumistöö ka udmurdi aladel suunatud esemete või nähtuste võrdlev-tüpoloogilisele uurimisele ehk teisisõnu, keskmes oli ese või nähtus: uuriti selle levikut, muutusi ning tehti topograafilised ülevaated. „Esemeid üritati saada vanemast ajast tänapäevani, lisaks sellele fotograferiti ja tehti joonistusi huvipakkuvatest esemetest” (Peterson 2004: 42). Näiteks udmurdi esemekogu põhjal võib koostada peaaegu tervikliku ülevaate udmurdi rahvarõivaste kohta, siin on mingil määral esindatud kõik lokaalsed grupid, mis on väga positiivne näide etnilise kogu komplekteerimisest.

ERMis juba esimestel tegutsemisaastatel välja kujunenud „vana ja kaduva talurahvakultuuri” talletamise traditsiooni kõrval hakkas alates 1959. aastast arenema ka kaasaja uurimise suund eesotsas Arved Lutsuga. Kaasaja uurimist soodustas ka nõukogude süsteemi üldine poliitika (Konksi 2004: 14–18). Muuseumi tollane direktor ja udmurdi ekspeditsioonide juht Aleksei Peterson jäi siiski traditsioonilise suuna pooldajaks: *Lähem Etnograafainstituuti. Ka siin on vaikselt. On ainult Vladimir Pimenov, kes tutvustab mulle oma surematut tööd „Udmurtõ” – statistiline analüüs [vt Pimenov 1977]. Lehitsen pealiskaudselt neid veerge, sest raamat ilmub alles sügiseks. Mis ikka, Pimenov oskab profiiti lõigata. Uued meetodid, millega meie ammu alustasime, on siin kajastamist leidnud. Meie ainult ei viinud seda tänapäeva uurimist eriti kaugemale. Mis teha, südametunnistus ei luba eraldada enamik jõude tänapäeva uurimisele, sest vana kaob. On tarvis korjata just praegu ikka vana olustikulist ainet – see peab*

Foto 3. Rahvalaulude lindistamine. Zavjalovo rajooni Šaberdino küla, Udmurdimaa. Foto Priit Härmas. ERM Fk 1828: 202.

Selgub, et Serafima on tellinud täna õhtuks lauljad, kella 8-ks. Mis siis ikka, see on tore, vahepeal käime poodis, et lauljatele „märet” osta – nii oli Serafima otsus. Mis teha, küll liigne kulutus, aga tuleb taluda. [...] Kella 8 paiku on 5 naist kohal. Ja Vassili valab igale „rjumotška”. Ei lähe kaua, kui laul lahti pääseb. Meloodilised ja toredad paistavad need Udmurdi laulud olevat. Kuidagi meie meloodiliste laulude sarnased. Esitatakse mõni vanu ja ka uusi laule. Kirjutame magnetofoni lindile. Magnetofon suur asi pole, aga käib ikka. Saab n-õ asja. Tegelikult on laulud pikad ja lint jookseb... (TAp 700-1977)

olema esmajärguline ülesanne, alles siis muud, kui muidugi jõudu jätkub. Aga mitte vastupidi, nagu arvab Pimenov. Teades seda, sirvin neid veerge üldiselt loiult, osavõtmatult. Pimenov ei tutvustagi eriti, sest taipab minu mõtlemismaneeri. Oleme ju mitmel konverentsil selles osas vastastikku purelenud ja tundub, et seda saab veel edaspidigi tehtud. (Aleksi Peterson, TAp 700-1977)

Etnoloogilise välitöö tulemusi mõjutavad erinevad tegurid. Väga tähtis on, et tekiks vastastikune huvi ja usaldus uurija ja uuritava vahel. Uuritava jaoks on positiivne teada, milleks infot, esemeid jms kogutakse. Eriti hea on, kui ta saab näha kogutu vilju raamatu, näituse või mõne muu väljundi näol. Heaks traditsiooniks udmurdi-eesti ühisekspeditsioonidel said spetsiaalselt korraldatud „kohutumisõhtud etnograafidega” külaklubides, kus tutvustati udmurdi ja eesti kultuuri, selgitati oma töö sisu ja eesmärgid ning näidati varem kogutud materjale. [Janauli rajooni Barabanovka külas] *Õhtuks on ette nähtud küllaltki eripärane asi – встреча с этнографами. See mõte liikus ammu, kuid alles täna lõunaks jõuti teate kirjutamiseni ja selle ülesriputamiseni kaupluse juurde. Siin on rahvas elav – reageerib sellele, sest tegelikult pole selles suures külas mingisugust kultuurilist teenindamist. Suvel pole ka kino, vististi arvatakse, et segab suvetöid. Nii või teisiti, aga õhtuks oleme väheke ka ette valmistanud – paar korda on meie rahvas „Kokku harjutanud”. [...] Nõnda siis on kokkuharjutamist tehtud ja kella 10 paiku läheme klubisse, kuigi alguse kuulutasime välja kella 9-ks. Klubi on väike, aga päris korralik puuhoone. Huvitav, ilma loosungiteta – kas pole suudetud veel üles panna või mis? Mahutab ca 200 inimest. Isteid on ca 60, need on peamiselt koolinoorte poolt hõivatud, vanemad peavad püsti seisma. Aga üldiselt on kokku kogunenud ca 150 inimest. Hästi küllalt: küll peamiselt õpilased, aga ikkagi. Sissejuhatavalt kõnelen mina kõige üldisemas plaanis meie ülesannetest. Siis esineb Serafiima, kes näitab slaide eelmistest meie koosekspeditsioonidest. Need on päris korralikud slaidid ja jätavad hea mulje. Ja siis tulevadki laulud. Saša laulab ise ja koos paari tudengiga. Võetakse soodsalt vastu, plaksutatakse hoolega. Tahetakse ka eesti laulu kuulda. Lase me tulla „Kui Kungla rahvas kuldsel aal”, [...] egas see laul polegi nii hästi lauldud. Kuid rahvas-kuulajad mingisuguse ülevaate siiski said. Pärast seda asutakse tantsima. Saša teeb alguse lahti ja siis asub noorus ise tantsima. Hämmastab rahvalaulu ja -tantsu elamine*

veel. Oleks küll vaja, et keegi seda siin fikseeriks lindile, eriti tant-susamme ja tantse üldse. Seda vist küll pole suurt tehtud, oleks aga viimane aeg. Kuid kes? Sellele ei oska ma vastust anda, ega ka minu kaasekspeditsioonilised. (Aleksei Peterson, TAP 797-1984)

Etnograafiaõhtud kultuurimajades koos udmurdi muuseumi rändnäituse ja rahvarõivateatri³ esinemisega said välitööde lahutamatuks osaks. Alates 1986. aastast sai etnograafiaõhtute naelaks film „Lõnaudmurdid XX sajandi alguses”. See kahe muuseumi koostöös tehtud film, mille peategelaseks olid tavalised udmurdid, andis maainimestele palju elamusi ning tõstis nende eneseväarikust rohkem, kui seda suudaks mingi rahvakultuuriloeng või üleskutse säilitada rahvuslikkust. 1970. aastatel, olukorras, kus udmurdi ühiskonnas nõrgenes märgatavalt etniline identiteet nii materiaalses kui ka vaimses kultuuris (Škljajev 1998b: 132), mõjusid udmurdi-estli ühisekspeditsioonid positiivse tegurina rahva eneseteadvusele ning toetasid mingil määral ka udmurdi rahvusliku liikumise taassündi. 1980. lõpul ja 1990. aastatel hakkasid tekkima erinevad etnilis-rahvuslike tunnuste alusel loodud seltsid, ühendused ja organisatsioonid.

Udmurdi kultuurist ja eluolust 1970.–1990. aastatel ning veidi ka sellest, millised on eestlased

ERMis talletatud eesti etnoloogide välitööpäevikud on hea alikmaterjal 1970.–1990. aastate udmurdi igapäevaelu uurimisel ja tõlgendamisel: traditsioonilise kultuuri elemendid on kirjapanekutes põimunud nõukogude ajale iseloomulikuga. „Vabas stiilis” tehtud reisikirjeldused lubavad autoril paberile panna ka isiklikumat laadi mõtteid ja tähelepanekuid, mis tõsiseltvõetavusele pretendeerivas teaduslikus artiklis eriti tihti kajastamist ei leia. Siin leidub ülestähendusi bürokraatiast ja võimuesindajatest, rahvustevahelistest suhetest ja kohalikust mentaliteedist. Etnoloogid tähendavad üles oma võõramaamuljed, kirjeldavad sündmusi ja juhtumisi, mille tun-

---

³ Teater sündis välitöödel ning esitles rahvamuusika saatel erinevaid udmurdi rahvarõivakomplekte, tegutses Udmurdi rahvusmuuseumis kuni 1990. aastate keskpaigani. Ekspeditsioonidel koguti rahvarõivaid spetsiaalset ka teatri jaoks ehk abifondi. 1991. aasta oktoobris esineti Aleksei Petersoni 60. aasta juubeli raames ka ERMis.

nistajateks kohapeal oldi. Päevikutes võib leida väga teravaid märkusi udmurtide etnopsühholoogia ja välimuse kohta, puudutatakse külade majanduslikku hetkeseisu ja teede olukorda, esineb ka konkreetsete inimeste, näiteks välitööde korraldamisega seotud ametnike iseloomustusi, samuti kirjeldusi udmurtide suhtumisest uurijatesse ning kogumistöösse üldiselt. Päevikutes leidub unikaalseid kirjeldusi udmurtide pühapaikadest, õueehitistest ja koduinterjööridest, rahvariietest ja kommetest ning udmurdi tänapäeva traditsioonilisest kultuurist, mille juured jäävad kaugele minevikku: *Külaelanikud* [Varklet-Bodja Agrõzi rajoonis Tatarstanis] on väga sõbralikud ja külalislahked, muide ka uudishimulikud. Majades hakkas silma, et mõne pool on alaliselt leib laual, laua ääres on üksik tool (съёропукон), millele tohtis istuda vaid pere kõige auväärsem liige. Tavaliselt peremees, kui tema surnud, siis kõige vanem naine. Minia tohtis toolile istuda vaid siis, kui oli tooli seljatoes laskuvasse avausse mündi lasknud, sama pidi tegema ka võõras, kui ta kogemata sinna oli istunud. Akna ja värava vahele on torgatud kadakaoksi, need on tõrjemaagia tunnistuseks; nii arvatakse kurje vaime eemale peletatavat. Ka oli tubades seintel märgata lindikesi rublaste või kolmestega, need riputatavat siis kui perest keegi NAsse [Nõukogude Armeesse] läheb. Üldiselt on aga küla korras, toad säravad kõikjal puhtusest, palju on käsitööd ja potililli aknalaual. Peaaegu igas õues võtab külalisi vastu inimese neljajalgne sõber. (Tiina Tael, TAp 881-1991)

Tooli kohta on jätnud päevikusse andmed ka teine autor ning info pärineb samast kohast: [Varklet-Bodja Agrõzi rajoonis Tatarstanis] Siinsamas sain teada, et majas on tool, kus istuvad ainult kõige vanemad inimesed. Nii näiteks Anna Mihhailovna toas oli selline tool, sama vormiga tool nagu ka teistes majades. Sellele toolile ei või istuda, nagu öeldud, keegi peale maja lugupeetava inimese – mehe, või kui see surnud, tema naise. Tool ei asu harilikult laua otsas, vaid just esimene kõrval, otsas ei istu keegi. Kui juhuslikult keegi istub, tuleb tooli korju väljapoole panna monett (raha). Selleks tehakse spetsiaalne rahajäljend korju sisse. Veel on sellel toolil väike padi (Aleksei Peterson, TAp 750-1980). Kahe autori samalaadse kirjelduse üheks põhjuseks võib nimetada asjaolu, et ekspeditsiooni udmurdipoolseks saatjaks oli Serafima Lebedeva ning tal kui kohalikul uurijal oli välja kujunenud „usaldusisikute võrk”, kelle poole

hea meelega viiakse ka kaugelt tulnud uurijaid (1991. aasta ekspeditsioonil osales peale Tiina Taela ka Anna-Leena Siikala Joensuu Ülikoolist ning mõlemad olid Udmurdimaal esimest korda). Samas tõestab see ka mõningate kultuurinähtuste püsivust traditsioonilises ühiskonnas, sest kahe päeviku kirjutamise vahele jääb 11 aastat!

Rahvuslikust köögist lugupidaja leiab päevikutest peaaegu täieliku nimekirja rahvustoitudest, alustades külasööklatest, *mille menüü on hommikust õhtuni muutumatu: kapsasupp ja kotletid* (Kalju Kõnsin, TAp 633-1973), ning tavalisest ootamatutele külalistele pakutud lõunasöögist: *Vaevalt tänavale pääsenud, kutsuti meid üleaedsete poole. Silmapilk täitus laud söögi ja joogiga, ka otse loomulikult kumõškaga. [...] Selline teelaud ootamatutele külalistele on siin külades sarnane ja väga universaalne nagu hiljem selgub: omavalmistatud leib, koduvõi, moosid, mesi, värsked ja hapupiim (valmistamine: piim aetakse keema, sellele lisatakse spl. hapukoort, sellest tuleb koorest paksem mass, süüakse külmalt ja lusikaga). Kõik on väga lihtne, kuid sellegipoolest annab ettekujutuse küllusest ja külalislahkusest. [...] Üldse paistis, et Varklet-Bodjas toitutakse ühetaoliselt, lihtsalt ja samas hästi. Süüakse seda, mis endal on võimalik valmistada. Poe peale loota ei saanud, sest esiteks polnud seal midagi ja kuna see enamasti tühi seisis, siis olid ka poeüksed valdavalt suletud. Kui leivakäru toodi, siis ronis müüja otse kärru ning müüs leiba otse sealt, pool tundi ja kogu lugu. Juhtusime külas heal ajal olema, juba oli värsket köögivilja, rohkesti marju, tehtud oli värsked moose, mesi oli alati toidulaual. Piima, võid, liha andis oma majapidamine, kodus tehti ka leiba* (Tiina Tael, TAp 881-1991), lõpetades udmurdi peolauaga – ahjus tehtud küpsetistega (*табань* ja *перепечь*), suppidega, erineva täidisega pelmeenidega *пельнянь* ning tingimata igas kodus oleva koduviina *кумышка*’ga. Ohtralt leidub ka rahvustoitude valmistamise lühikesi retsepte: *Need peavad „šangisid“* [udmurdi keeles *шаньга*, rõhk viimasel silbil] *tegema. See huvitav roog on levinud vepslastest peale kuni Udmurdimaani välja. Kes selle leiutas? Kus ta veel levinud on, praegu ei oska öelda. Tehakse lihtsalt: rukkitaigas (ka uuemal ajal nisujahust), sellest rulliga tehakse õhukesed alused, mille sisse pannakse kas kartuliputru või ka muud. Keeratakse taigast aluse ääred üles ja nii saadakse ümmargused lamedad koogid. Soojalt on need väga head, n-ö söö või ise. Külmalt*

nagu eriti ei istu, kuid see on ka maitseasi. (Aleksei Peterson, TAp 756-1981; vt ka ülaltoodud hapupiima *йӧлмыд* näidet jmt).

Päevikutes on kirjeldusi nii traditsioonilistest töövõtetest kui ka kolhoosielust, samuti ajastuomastest sümbolitest: defitsiidist ja poejärjekordadest, „kuivast seadusest”, mil viina müük kauplustes toimus ainult kindlal kellaajal, samas kui kodus „õitses” puskarivalmistamine: *Praegu siit kauplusest ja ka mujalt maakauplustest pole enam joodavat saada. Ei mingisugust marki. Ainult rajoonikeskuses Kezis müüakse kella 17–19-ni – 2 tundi. Kui tulime, Aldo luges ära järjekorra – üle 70 inimese oli kella 6 paiku. Nõnda et joomameestel pole kuigi kerge. Kas selline äkiline äravõtt ja joomameeste suunamine sellega odekolonniile ja muudele päris õige on, on iseküsimus. Kuid nii see praegu siin on.* (Aleksei Peterson, TAp 813-1986) *Linna on tohutu viinasaba. Vähemalt 3–4 tundi – nagu laat. Miilitsa-autod, lärm. Viina vist siin müüaksegi, rajoonis ei ole kohanud. Kui Iževskis oli müüa peamiselt kuiva veini, siis siin on vastupidi ainult valget viina.* (Aleksei Peterson, TAp 826-1987)

Reisikirjeldustes on juttu ka peaaegu kohustuslikust väikesest kingitusest⁴, kui taheti midagi saavutada: *Enne hotelli, ca 300 meetrit, lõppes bensiin otsa. Tuli minna jalgsi. Kuid ööbimiskohta polnud kinni pandud. Tuli ise klaarida, andsin närimiskummi ja lubati siis kaheks ööpäevaks. Seda oligi tarvis. Sain omaette toa – 2,5 rubla päevas.* (Aleksei Peterson, TAp 729-1979) *Samas annan direktрисile üle kommikarbi ja paar kilekotti. Ta algul tõrjus kahe käega ära, sest läheduses askeldasid töömehed. Panin selle talle tagasiteel lauale. Et võib-olla kui jällegi tuleb tulla, oleks kus peatuda. Midaagi pole teha, tagalat peab pidevalt kindlustama.* (Aleksei Peterson, TAp 841-1988)

Päevikutes on palju juttu asjaajamistest ametnikega, üldjuhul tuldi ekspeditsiooni soovidele vastu ja aidati igatpidi nii ööbimiskoha leidmisel kui ka transpordi organiseerimisel. Järgnevalt on toodud üks huvitav näide selle kohta, kuidas kohalike arvelt tehti eelis eestlastele: *Seekord on kavas lennukiga lennata Kaksinša külla [Kirovi oblasti Malmõži rajoon]. Sinna on metsavahiga lennata ca 20 minutit. Serafima ütleb, et hommikul istume lennukisse ja lendame. Tegelikult, kui hommikul pakkidega ca 3 km jala oleme lennujaama*

⁴ Vene keeles oli sellel ka spetsiaalne nimetus – *презент*.

Foto 4. Edasiliikumiseks kasutati ka juhusliku transporti. Ekspeditsiooni liikmed veoautol. Malmõzi rajoon, Kirovi oblast. Foto Priit Härmas. ERM Fk 1862: 113.

Mõne aja pärast tulevad kaks autot ja saame ühega kaubale. Ronime peale, sõit läheb seistes ja on hea, et teel pole viga. (TAp 719-1978)

kõndinud, ei saa esimesele lennule mingisugust piletit, ka teisele on raskusi, sest sõidavad „nimekirja alusel”. Meid muidugi nimekirjas ei ole. Ei saagi olla, sest pole keegi fikseerinud. Lähen ülemuse juurde. See on vanapoolne soliidne mees. Tema juures istub veel üks, nagu hiljem selgub, reisija. Kuuldes meie soovi, toetab see kõrvalistuja meid, et eestlased varustavad meid toiduga, et peab ikka meid eelistama. Ootame veel, sest metsavaht sõidab nagu arvab, tõsi küll, plaani järgi peaks sagedamini sõitma, aga ei olevat lennukit. Teise reisi ajal arvestatakse meiega – 7 inimest. Niipalju jäi lihtsurelikke maha. Need muidugi õiendavad kõvasti, aga egas siin niisuguseid asju ei arvestata. (Aleksei Peterson, TAp 719-1978)

Päevikute autorid mõtisklevad alkoholismist ja teistest ühiskonna pahedest, võrdlevad Udmurdi ja Eesti majanduslikku olukorda

ning otsivad Udmurdi majanduse mahajäämuse põhjusi, tuues näiteid eesti ja udmurdi eluolu, põllumajanduse, kohvikute-sööklate jne kohta. Välitöödel teiste rahvaste juurde muutub uurija paratamatult ka oma rahvuse ja kultuuri esindajaks, vahendajaks ning ka uurimisobjektiks: *Reede 14.07.1989. Esimese ekspeditsioonipäeva hommik algas meie jaoks üllatavalt luksusliku söömaajaga kohaliku Karlõgani küla [Mari-Tureki rajoon Marimaal] söökla „sakstekambri”. Nii meie imestavad näod, piduroad kui ka võõrustajad said Aldo poolt fotografeeritud. Peale söömist tutvusime me kohaliku kultuurimaja ja koduloomuuseumiga. Selleks ajaks oli kõmu meie ekspeditsioonist jõudnud ka mari raadioni, kelle esindajad meid muuseumist ka tabasid. Нашу начальника Serafima Hristoforovna ja Aldo andsid ka intervjuud.*

... Selles külalislahkes õhkkonnas libises märkamatult meie funktsioon uude positsiooni. Olime äkki muutunud ise etnograafilise uurimuse objektiks. Arutleti nii välimuse, keele omapära & sarnasuse ning kolhoosnike eluolu üle Eestis. Sooviti kuulda mõnd laulu ja kahetseti, et magnetofon on rikkis. Lõppjäreldus tehti ka: eks igal pool ela inimesed; kuigi öeldakse, et hea on seal, kus meid pole, on Eestis siiski rikkam elu. [...] Viimane õhtu Karlõganis. Eesti „delegatsioonile” kingiks paks raamat nõukogulikust Marimaast. (Jana Hint, Piret Koldits, TAp 863-1989)

Väga huvitav on lugeda eesti uurijatele avaldatud mõtteid rahvuse ja kultuuri kohta: *...eile kohtusin endise kolh. esimehega, kes nimetas end dispetšeriks. Vestlesime kaua maailma elust. Oli olnud Pärnu kuurordis 3 aastat tagasi, paistis end Eesti asjades küllalt teadja olevat. Kiitis meid ja mõlgutas mõtteid, miks Udmurdimaal ei olevat asjad nii korras kui meil Eestis. Samuti püüdis lahti mõtestada, miks eestlased „ei armastavat venelasi” (ta küll ütles „meid”). Üldiselt paistis ta mõtlevat kõigi asjade üle, kuigi välimuselt ei pakunud midagi: lühikesem, paljast pealage ümbritses krässus punakate toonidega juuksed. (Aleksei Peterson, TAp 729-1979)*

Või siis selline kirjeldus: *... Järgnes hommikusöögile pidulikult võrdne õhtusöök ja koosviibimine sovhoosi klubis. Enne kontserdi algust pidime me oma näolapid TV kaamera ette sättima ja KTV jaoks veidi rahvussuhteid klaarima. Hilisemas vestluses jäi meid intervjuueerinud reportrinna aga kaljukindlalt oma seisukohale, et eestlased on laisad ja armastavad põhilise osa ajast kohvikutes*

istuda, me ei oska mõelda ja tegutseda üldriiklikes huvides, sunnime venelasi ilmaaegu eesti keelt ära õppima, aga samal ajal ise kõigi rahvaste keeli ei oska ja üleüldse viriseme ilmaaegu, kuna elu on meil Eestis niigi hea. Tulised vaidlused lõpetas algav kontsert udmurdi, mari, tatari ja vene rahvapärandist. Imevahva. (Jana Hint, Piret Koldits, TAp 863-1989)

Loomulikult tunneb uurija rõõmu udmurtide teadmishimu ja nende laialdaste teadmiste üle Eesti ja eestlaste kohta: *Üllatav, et siinsed külaelanikud on küllalt avara silmaringiga, teatakse soomlaste, eestlaste, udmurtide ühisest päritolust, tuntakse huvi meie eluolu vastu. Suurt avastamisrõõmu pakub kõigis 3 keeles leiduv ühine sõna. Näiteks: või, sööma, jooma, kõht, puu [udmurdi keeles vöü, сиыны, юыны, kõm, ну] jms., sõnade algtüvi on sama, grammatilistes kategooriates aga on juba erinevusi. Peale selle paistab, et nad on kursis N. Liidus toimuvaga, loetakse ajalehti ja mitte selliseid nagu purusilmaajamise „Pravda”, vaid „Argumentõ i faktõ”. Paistab, et ka siin on mustvalged laigud jumet võtmas, sest rahva hulgas on teada ka MRP ja Talvesõja mitmedki faktid ja nad tunnevad teatavat häbi, kuigi, milles nemad süüdi on. (Tiina Tael, TAp 881-1991)*

Päevikutest on näha, et uurijate-uuritavate vahel tekkisid head suhted ja vastastikune usaldus. Samas on loomulik, et leidsid aset ka arusaamatused, mis olid seotud nii konkreetsete inimeste omavaheliste suhete ja iseloomujoontega kui ka nn kultuuride konfliktiga. Ühest sellisest konfliktist kirjutab Aleksei Peterson: [Zavjalovo rajooni Šaberdino külas] *Kooli majandusdirektor, vanamehenäss [...]. Tore mees on tegelikult see majandusdirektor. [...] Tal olevat mulle ainult üks pretensioon: miks meie inimesed käivad kooliplatsil ja isegi sööklas lühikestes pükstes ja supelkostüümides. Seda ei võivat olla. Jah, aga mis sa teed, kui 30 kraadi on kogu aeg kuumust. Aga seda „pretensiooni“ serveeris ta väga oskuslikult ja toredalt, nii et kiskus ainult suu naerule. [...] Mina nendest „pretensioonidest“ välja ei teinud ja lasku minu pärast kasvõi palja taguotsaga ringi – isegi huvitavam oleks. Nõnda siis lahkume sellest lahkest mehest. (Aleksei Peterson, TAp 756-1981)* See näide on tunnistus

traditsiooniliste moraali- ja käitumisharjumuste elujõulisusest tänapäeva udmurdi kultuuris.⁵

Päevikutes avanev pilt udmurdi kultuurist on väga kirju. Seal on põimunud vanad traditsioonid ja moodsad käitumisstrateegiad, udmurdi usund ja sotsialistlik majandusolukord. Samas on päevikutes kirjeldatud udmurdi argielu ka Nõukogude Liidu etnopolitiilise situatsiooni peegeldus ja Nõukogude Liidu lagunemisele eelnenud kahe aastakümne tegelikkus.

Udmurtide etnopsühholoogiline iseloomustus ehk millisena nägid udmurte eestlased

ERMi udmurdi päevikutes on huvitav jälgida „tüüpilise udmurdi“ kirjeldusi ja etnopsühholoogilisi aspekte udmurtide iseloomustamisel: milliseid iseloomujooni omistavad eesti uurijad udmurtidele, kuidas nad kirjeldavad rahvuslikke käitumisharjumusi erinevates situatsioonides ning milliseid tähelepanekuid on eestlased teinud eri rahvuste vaheliste ja ka udmurtide omavaheliste suhete kohta. Paljud stereotüüpsed kujutelmad udmurtide etnopsühholoogia kohta on tekkinud juba aastate eest ning kinnistunud ka kirjanduses (Erdman 1995: 17; Munkácsi 1995: 25–26; Šubin 1995: 13; Škljajev 1998ab; Ignatjeva 2000). Tundub, et ka eesti uurijatel on olemas kindel arusaam udmurtide väljanägemisest, päevikutes on selle väite tõestuseks sõnad „tüüpiline“, „iseloomulik“, mis käivad koos konkreetsete inimeste kirjeldustega. Raudteejaamas tuleb uurijatele vastu *Serafima Hristoforovna – nagu selgub, on ta muuseumis ainuke udmurdi rahvusest naine. [...] iseloomuliku laia näolapiga ja punakaspruunide juustega. Õigemini punaka läikega. Üldiselt udmurdi tüüpi naine.* (Aleksi Peterson, TAp 700-1977) Samalaadne on ühe Alnaši külanaise kirjeldus: *tüüpiliste udmurdi näojoontega naine. Tugeva kondiga, suhteliselt elav, või siis märkus Alnaši rajooni parteikomitee I sekretäri välimuse kohta: I sekretär Poljakov, kes olevat haruldane selle poolest, et udmurt I sekretäri kohal. Seda olevat harva siin Udmurdimaal, ja üldse olevat hea, tark mees. Tõu-*

⁵ Traditsioonilises kultuuris on alastiolk seotud kindla rituaali ja kohaga (Orlov 1999). Kool ja söökla = laud ei ole kindlasti sellised kohad, kus ennast paljastada. Alastiolk nendes kohtades on eriti sündsusetu.

seb istmelt lühikest kasvu mees, kelle näojooned udmurte eriti ei meenuta. (Aleksei Peterson, TAp 750-1980) Välimuse kirjeldamiselt minnakse märkamatult üle udmurtide iseloomujoonte juurde: [Zavjalovo rajooni Ljukšudja külas] [...] *Tuppa tuleb perenaine. Iseloomuliku laia näoplaaniga, tumedad silmad, ka juuksed, seljas sinisel põhjal täppidega kleit, peas alati rätik tumepunased lilled mustal taustal. On vaikne ja ühetoonilise häälega vanainimene. Üldse tundub, et udmurdid on vaikne rahvas, mitte lärmakas, mitte erutatav ja järskudest rõõmudest joovastatav [...] Esemeid saame rohkesti ja laome vankrile. Saab suur koorem. Tuleme sellega kui mustlashobusega! Kuid erilist huvi meie tegevuse vastu ei näita üles*

Foto 5. Ekspeditsioon naaseb Zavjalovo rajooni Lukšudja külast. Udmurdi-maa. Foto Priit Härmas. ERM Fk 1828: 83.

Serafima muretseb hobuse, et esemeid transportida. See on temast tubli, ei jõua ju nii kaugelt käeotsas suuri asju kaasa tuua! Poiss, Serafima sugulane on hobusejuht, ca 10-12 aastane Tuleb oma osaga hästi toime. [...] Saame omajagu häid esemeid, põhiliselt muidugi puuesemeid. [...] Esemeid saame rohkesti ja laome vankrile. Saab suur koorem. Tuleme sellega kui mustlashobusega! Kuid erilist huvi meie tegevuse vastu ei näita üles kohalikud elanikud. (TAp 700-1977)

kohalikud elanikud (Aleksei Peterson, TAp 700-1977). Päevikutes on palju märkusi udmurtide tagasihoidlikkuse ja sõnaahtruse kohta: [Zavjalovo rajooni Novõi Sentegi küla] *poiss kes sõidab on üpris ki-dakeelne. Kas kardab või üldse ei taha suhelda. Tegelikult märkan, et udmurdid on üsna sõnaahtrad. Ka meie ekspeditsiooni liikmed – tüdrukud-üliõpilased. Nii paistab olevat ka külas. Peale selle nad pole eriti uudishimulikud. Muidugi tunnevad huvi, aga seda otseses mõttes üles ei näita.* (Aleksei Peterson, TAp 700-1977) *Nagu juba öeldud, on udmurdid tagasihoidlik rahvas. Ehk liialt tagasihoidlik.* (Aleksei Peterson, TAp 700-1977) Üht ekspeditsioonist osa võtnud udmurdi tudengineiu iseloomustatakse nii: ... *vaikiv, ehtne soome-ugrilane. Mulle ta meeldib oma olemiste ja tegemiste poolest, kuigi väga tagasihoidlik. Elus oleks tal tarvis rohkem läbilõõmist õppida. Iseteadvust jätkub, ka alguses isegi mulle ütles julgelt vastu. Nüüd aga mitte, teeb oma tööd, annan vahetevahel nõu, ta võtab kiiresti need asjad omaks.* Samas võtmes on ka ekspeditsioonijuhhi Serafima Lebedeva kirjeldus: *Tema ka harilikult suurt juttu ei tee. Kui vaja, et nüüd lähme-teeme, seda siis küll, aga erilist lobisemist pole.* (Aleksei Peterson, TAp 700-1977) Udmurtidele omistatakse selliseid jooni nagu pealetükkimatus, rahulikkus ja mõõdukas uudishimu: *Inimesed uudistavad – mis mehi siin liigub. [...] Udmurdi naised, rätikud peas, põlled ees, uudistavad meid, kuid mitte pealetükkivalt. Üldse on udmurdid väga rahulik, külalislahke, arusaav ja mõistev rahvas.* (Aleksei Peterson, TAp 750-1980) ... *udmurtidel ei ole kavas ega kombeks kauplemisjuttu ajada. Küll olen tähele pannud, et kui palusin Serafimal „peale suruda”, siis oli ka tulemusi, sest naised ei suutnud kõvale pealekäimisele vastu panna. Aga harilikult Serafima ei kaubelnudki palju, eks ka tema ise on udmurt. Ka tema iseloomule on omane eelkõige rahulikkus ka kõige keerulisemas olukorras.* (Aleksei Peterson, TAp 729-1979)

Kõik päevikute autorid kirjutavad üksmeelselt udmurtide külalislahkusest (just seda joont on mainitud kõige rohkem!) ja heasüdamlikkusest, mis väljendus udmurtide valmiduses tulla uurijatele appi nii lõunasöögi ja ööbimiskoha pakkumisel kui ka muude probleemide lahendamisel: *Muidu on rahvas väga tähelepanelik ja külalislahke, ikka: tule teed jooma. Kuna on ca 27° sooja, siis vaat et üle pere joomegi teed, õigemini küll mina; Külaelanikud [Tatarstani Bavlõ rajooni Urustamaki küla], on vaatamata meie suurele kambale oota-*

matult heatahtlikud. Kui võimalik, kutsuvad teed jooma. Ja kui on, siis ikka annavad asju, aga seda just eriti pole”. (Aleksei Peterson, ТАР 803-1985) *Külades ööbida sain tänu vastutulelikele udmurdi peredele.* (Kalju Konsin, ТАР 604-1971) Tiina Tael kirjutab enne oma lahkumist Mazitovite perest Kijasovo rajooni Karamas-Pelga külast: *Laupäev, 20. juuli 1991. a. → Iževsk. Ärkasin täna tundega, et ekspeditsioon on läbi ja hommikul veel oleme Karamas-Pelgas, aga õhtul juba Iževskis ning ülehomm oleme juba teel Moskva poole. Kurb! Seesugusest suurepärasest perekonnast pole mingit tahtmist lahkuda, ma ei tunne omas koduski end nii koduselt kui siin. Aga samas oli nende, udmurdi külalislahkus kuidagi väsitav.* (Tiina Tael, ТАР 881-1991: 90) Võrdluseks esitan katkendi teise uurija päevikust: *Raske südamega lahkusin 17. juulil Ljuki udmurtidest [Ljuk küla järgi, Udmurdimaa Zavjalovo rajoon, end Sarapuli maakond]. Nende hulgas tundsin end koduselt, see rahvas armastas mind, nad teadsid minu eesmäärke ja abistasid mind töös. See rõõmustas neid ja oli vahelduseks, pakkudes palju lõbusaid kogemusi. Kurbus hinges asusin Ljukist väljuvale teele, ületasin Võlga ja Uva jõe ning õhtuks olin Multanis.*⁶ Nii on kirjutatud 1885. a ungari teadlane Bernát Munkácsi (1995: 26). Lahkumine heasüdamlikust kogukonnast, kus sind kogu südamest vastu võetakse, on alati raske.

Välitööpäevikutes on põnev jälgida udmurdi naiste-meeste kirjeldusi. Nendes on tunda austust naiste suhtes, samas kui meeste iseloomustamisel on mõnikord märgata negatiivseid toone: *Naisel on ikka rätik peas. Lamedavõitu – mitte halvas mõttes – nägu, lamedad on ka udmurtide rinnad. Aga rahulikud on nad. Ei ole kuulnud lärmi, et naine mehega rääkskaks. Ka meile seletatakse või vastatakse väga rahulikult өвөл – ei ole. Serafima pärib vanade asjade üle. Lõpuks on tal ikka trump: lubatagu vaadata aita, joonistame ja pildistame. Ja kuigi me seda suurelt jaolt ei tee, kuigi see on väike vale, et saaks aita ja seal ringi kaeda, on selline vale vajalik. Ilma selleta ei pääseks paljudesse aitadesse. Aga mis see naine ikka oskab öel-*

⁶ «С чувством боли я покинул 17 июля своих люкских удмуртов. Среди них я чувствовал себя как дома, весь народ меня полюбил, все они знали мою цель и помогали в моей работе. И эта работа доставляла им радость, развлечение, ведь столько шуточных, веселых сцен дал им этот случай. С грустью вышел я на дорогу из Люка, переправился через реки Вылга и Ува, к вечеру был в Мултани».

da vastu, kui tahetakse „ainult korraks vaadata.” Aga seekord ei saa ka selle nõksuga aita. Naine jääb rahulikult kindlaks – ei olevat seal midagi. Rahulikult täname seda lühikesekasvulist, lihtsas riietuses naist. Seelik, põll (õige rohkesti kannavad nad siin kleiti), jalas kummikud. Need sajad naised, ikka esimene pöördumine on naiste poole – mees ilmub harilikult areenile hiljem, kui üldse ilmub, on enam-vähem stereotüüpsed. Nad on tunda südamest lahked, nad ei liialda, ei uudishimutse, kust, miks, tõsi küll, selle asja seletab ha-

Foto 6. Heinalised külatänaval. Tatõšlõ rajooni Vjazovka küla, Baškortostan. Foto Aldo Luud. ERM Fk 2067: 203.

Juba mitu päeva on sooja üle 30° ja see mõjub ühelt poolt töötahtele ja teiselt poolt on rahvas ametis heinatõõga. Me publik – vanemad külaelanikud on samuti tegevuses, kel vähegi jõudu individuaallemale heina tegemisega. Seepärast pole kedagi kodus. (TAp797-1984)

rilikult Serafima ise ära, aga ikka tundub, et nad liigseid küsimusi eriti ei esita. Ka mehed mitte. [...] On paar nooremat tulnud meie tüdrukutega juttu ajama. Noored on harilikult riides. Üks on päris kopsakas ja oskab juba silmi keerutada. Tüdrukud on siin nagu mujalgi igati normis – kõik asjad paistavad olevat korras ja hoolitsetud. Ka täiskasvanud ja asjalikud paistavad olevat. Aga samavanused (16–19 a) poisid on kuidagi räpased, kisuvad kindlasti suitsu ja kuidagi pelglikud ja kõhnad. Viimane küll võib-olla pole oluline, aga silma torkab küll. Ja vist nad tarvitavad erandlikult joodavat kraadidega. Tundub, et vähemalt külas on fooniandvaks naised ja tüdrukud lahkuvad külast ka sellepärast, et paljudest samavanuseelistest (ca 20 ja vanem) poisid on juba joomatunnustega ja et peigmeest leida on raske. Võib arvata, et naised, nooremad muidugi, kannatavad ka seksuaalnälja all, sest mehed valivad viinapudeli ja naise vahel ikka esimese. Ei saa öelda, et naised oleksid väga vanad välja näinud. Aga 40-aastane naine näeb juba suhteliselt vana välja. Küll mitte päris, aga meie naistega võrreldes ca 10 aastat vanem. (Aleksei Peterson, TAp 729-1979)

On kiidetud udmurdi naiste kulinaarseid oskusi ja hakkamasaa-mist erinevates situatsioonides, näiteks kirjeldatakse rikkaliku pidulaua katmist defitsiidiajal: *Udmurdi naised on osanud teha korraliku laua ka nendes tingimustes, mis neil on, mil poest pole õieti midagi osta, ei võid, ei lihasaadusi. Jääb vaid imestada, millest inimesed elavad. Aga elavad ja mitte just kõige hullemini.* (Aleksei Peterson, TAp 756-1981) Jutuks on võetud ka laste kasvatamine: *Pean ütleva siinkohal Serafima kohta häid sõnu: ikka laps kaasas ja ekspeditsioonile. Meie naised on sellisest kasvatus-tööviisist üsna kaugele jäänud. Aga Serafimal on asi korraldatud: kui me välja küla peale lähme, on laps jäetud tütre hoolde. Nõnda päevast päeva. Tõsi küll nooruke – tütar. 8 kl lõpetanu tahab paista targema ja vanemana, aga kuuletub hästi ema käskudele, eriti poisi hoidmisel. Vahel see küll kuidagi ei istu, aga enamasti mängivad omavahel suurepäraselt. Kokkuvõttes hoiab ta oma vennakest tublilt* (Aleksei Peterson, TAp 700-1977) või siis teiste argiprobleemide lahendamine.

Mõtiskledes udmurdi naise staatuse ja tema suure rolli üle perekonnaelus, märgib Aleksei Peterson, et ka tänapäeval tugineb udmurdi majapidamine suuresti naistele: *Ühel [...] on ka mees – mehenäss, kes on pidevalt samogonniauru all ja kellega need [...] ei*

Foto 7. Olga Semjonovna Jefremova demonstreerib vilditegemist. Glazovi rajooni Tjokovo küla, Udmurdimaa. Foto Aldo Luud. ERM Fk 2225: 186.

Leiame kergesti üles maja, kus see vanainimene, ca 88-aastane naine elab [minu andmete järgi sai see naine filmimise päeval 83-aastaseks, S. K.] [...] Tunnikese ajaga on 1,5 kg villa läbi töödeldud käsitsi ja võime filmimisega alustada. Valime selleks elamu ees koha. Tegija paneb villa riidele teatavas kihis ja hakkab töötlema, algul käsitsi, siis pulga ja rulliga jne. annab tal kõvasti nühkida, kuid töö iseenesest on rütmiline ja mitte eriti piinav. [...] Vahepeal puhkas ja tegi edasi. Oli tore vaadata, kuidas elus näinud tööinimene oma tööd teeb, kuidas ta viib selle lõpuni, sest ta on seda alustanud... (TAp 826-1987)

arvesta rohkem kui õuekoeraga. Olen juba mujalgi märkinud, et soomeugrilastel on naiste võim üldiselt suur. Pere toidetakse ja ülalpidamise hangib ka praegu peajaolt naine – mehe osa paistab väike olevat ja meeste tööd on väga kasinad ja nigelad. Vist sellest johtub, et majad ehitatakse põhijoontes vana traditsiooni kohaselt, et aeglaselt juurdub uus mööbel ja kõik, mis oleks nagu mehe teha. Selle-eest naised loovad väga ilusaid asju, siinsed õed näiteks vaipu. Need on uhked vaibad ja ka tekstiil on nendel väga kirev värviküllane ja kaunis ja väga mitmekesine. Selle-eest meeste töödest ei saa midagi taolisi näiteid tuua. (Aleksi Peterson, TAp 756-1981)

Kuna udmurdi-eesti ühisekspeditsioonid toimusid erinevates piirkondades, siis on võimalik leida võrdlusi udmurtide lokaalsete gruppide ning ka erinevate rahvaste – mari, mordva, vepsa, eesti jt – kirjeldamisel (põhiliselt Aleksi Petersoni päevikutes, kellel oli võimalus jälgida nii Udmurdimaa ja naaberlade udmurte kui ka teisi rahvaid): *Siin [Kirovi oblasti Malmõži rajooni Kitjaki külas] on segarahvastik, kus igaüks oma külas. Udmurdid, marilased ja tatarid. Viimased paistavad eriti agarad olevat oma ettevõtmistes ja seepärast paistab nende võimu rohkem olevat. (TAp 719-1978)*

[Kirovi oblasti Zujevka rajooni Gorodištše küla] *Tõuseme kõrgel mäeküinkale, kus asub küla. Kuid küla ei võta meid just sõbralikult vastu. See tähendab, et saak pole enam selline kui eelmisel päeval. Muidu võetakse meid ikka hästi vastu, muidugi tänu Serafima keeleoskusele. Aga tegelikult vepslased on lahkemad, vist isegi ka marid. Esimesed kutsuvad igal vähegi võimalusel teed jooma. Siin sellist kommet suurt pole, et lauda kutsutakse. Isegi kui me anname märku, et me läheme sööma, siis palume kalja, mida siin on pea igas peres leivast tehtud, siis antakse seda, aga mitte enam ega tunta huvi, kuidas leivakõrvasega lood on. [...] Selles külas meil, nagu öeldud, asi eriti ei edene. Ainult paaris kohas on nagu midagi saada ja saamegi. Hind on sama, mis eelmises külas, isegi rohkem tahetakse. Aga põhiline on, et lihtsalt pole ka suurt saada. (TAp 783-1983)*

12. juuli on neljapäev. Täna on kavas minna ca 5 km jalgsi „Rabak” külla [Baškortostani Janauli rajooni Robaki küla], kus elavad marilased. Üldiselt tahan juba ammu külastada ka maride peresid, et võrrelda neid udmurtidega samas tingimustes. [...] Juba esimeses peres on tunda, et maride juures ilma keeleta ja koos udmurtidega asi ei taha edeneda. Nad keelduvad meiega isegi rääkimast, rõhuta-

des ikka, et me udmurdi keelt ei tunne, me oleme marid. Kui saame kaubale, et tuuakse midagi näidata, siis ei müüagi, vaid tahetakse heal juhul topelt hinda, nagu kofta eest 30 rubla jne. Kõik see teeb siin asja raskeks. Mida edasi külla, seda enam selgub, et siin pole suurt midagi teha – rahvas ei toeta meie heasoovlikke kogumistöid. Ma saan väikese ülevaate elamust ja isegi põllundusest – sellest aitab, selgub, et nende elamu praegu ei erine midagi udmurtidest, küll on räpasemad õued, ka pole neil niipalju tekstiile interjööris. Üldse on nad siin lohakamad udmurtidest (TAp 797-1984).

Olemegi Baškiirias [Janauli rajoon], türgi keelt (keelkonda) kõnelevate inimeste juures. Aga mitte ainult keele järgi, mida siin hoopiski rohkem kõneldakse, st kohalikud rohkem kui Udmurdi ANSV udmurdid. Juba rongis oli kuulda, et baškiirid, tatarid kõnelevad rohkem oma keelt kui udmurdid. Selgus veel, et baškiirid on hakanud kõnelema tatari keelt, see on ju rahva konsolideerimine. [...] Koolimaja, kuhu jõuame hästi, sest üks buss on meid Janaulist – rajoonikeskusest ja raudteejaamast, kuhu jõudsime, nõus viima „Pobeda” kolhoosi keskusse ehk Чудзя külla, kus elab 125 peret, kõik või enamjaolt udmurdid. [...] Tundub, et see Baškiiri ühe rajooni keskus on hoolitsetum kui näiteks Udmurdi rajoonikeskused. Pealegi on soliidne kultuurimaja olemas, ka loodav-remonditav muuseum, kus küll näha oli vähe, aga muuseum ikka oli. Edasi kaubamaja, mis küll midagi ei pakkunud, lootsin rohkemat! [...] Aga üldiselt on siin mõneti teistsugune rahvas kui Udmurdi ANSV-s udmurdid on enesekindlad, kritiseerivad isegi Iževskis ja Udmurdis elavaid, et need kaotavad oma keele, esinevat ainult vene keeles (loengud) jne. Ikka kinnitavad, et nad on udmurdid ja et nende eesmärgiks on nendeks ka jääda. (TAp 797-1984)

Lõpetuseks

tahaksin põgusalt tutvustada minu poolt 2002. aastal tehtud küsitluse tulemusi. Sellele vastas 14 udmurdi vanuses 21–34 aastat, peamiselt oli tegemist eesti kõrgkoolide tudengite ja vilistlastega, kes asusid Eestisse aastatel 1992–2000.⁷ Ankeet koosnes 24 küsimusest, osale olid välja pakutud vastusevariandid. Küsitluse eesmärgiks oli välja

⁷ Minu tänud TÜ psühholoogiamaistrant Inga Ignatjevale, kes abistas ankeedi koostamisel, ning kõigile vastajatele.

selgitada võõrasse ühiskonda integreerumisega seonduvaid rahvusliku eneseteadvuse säilimise või ka sellest võõrandumise protsesse. Mõned küsimused puudutasid ka udmurtide iseloomujooni. Näiteks küsimusele „Nimetage 3 udmurtidele omast iseloomujoont” oli kümnel korral vastuseks tagasihoidlikkus, neli korda töökus, kolm korda häbelikkus ja kinnisus, vastuste hulgas esinesid ka usaldusväärsus, vaoshoitus, ebakindlus, otsustusvõimetus, oskamatus enda eest seista ja kommunikatiivsete oskuste puudumine. Eestlastele ja udmurtidele ühiste iseloomuomaduste hulgas tõsteti kuuel korral esile tagasihoidlikkust, viis korda märgiti ära kinnisust ja kolm korda tööarmastust, kaks korda musikaalsust ning külalislahkust, veel leidsid äramärkimist individualism, korraarmastus, taibukus, kannatlikkus, kavalus, egoism, headus, naiivsus (kergeusklikkus), kidakeelsus, uhkus, heatahtlikkus teiste suhtes, aga seejuures ka võõraste umbusaldamine. Nagu näha, langevad eesti etnoloogide poolt välitööde päevikutes udmurtidele omistatud iseloomujooned küllaltki suurel määral kokku udmurtide noorema põlvkonna ettekujutusega oma rahvast. Seega võime ilmselt konstateerida fakti, et eesti uurijate poolt antud iseloomustus udmurdi rahvale ühtib ka kaasajal noorte udmurtide enda etnilise kuvandiga ning ülaltoodud iseloomujooned on osa udmurtide eneseteadvusest.

Kahe muuseumi koostöös on 1970.–1990. aastatel ära tehtud tohutult suur ja tänuväärne töö udmurdi kultuuri uurimisel. On rõõmustav, et fragmendid udmurdi kultuuri sellest perioodist on talletatud muuseumikogudesse mitte ainult esemete, fotode, videote ja jooniste näol, vaid ka käsikirjalises vormis. ERMi käsikirjaline arhiiv eeskätt välitööpäevikutega aitab luua seoseid erinevate muuseumikogude vahel, aitab mõista ekspeditsioonide ajastut ning piiluda uuritavate ja uurijate mõttemaailma, luues uusi võimalusi kultuuri ja muuseumitöö tõlgendamisel. Elavas kõnekeeles, mõnikord kerge ironiaga ning teravate tähelepanekutega pikitud, aga samas sügava austusega uuritavate vastu kirjutatud eesti uurijate välitööpäevikud pakuvad neile, kes varem udmurtidega tuttavad ei olnud, omapärase kultuuri avastamisrõõmu, udmurtidele aga iseenda avastamist ja äratundmisrõõmu.⁸

⁸ Aleksei Petersoni nõusolekul ning Eesti Vabariigi Hõimurahvaste Programmi abil käivitus 2005. aasta mais ERMis projekt „Aleksei Petersoni udmurdi päevikud”,

Allikad

ТАр – Eesti Rahva Muuseumi topograafiline arhiiv

Udmurdi välitööde päevikud:

Kalju Konsin: ТАр 603-1971, ТАр 633-1973

Aleksei Peterson: ТАр 700-1977; ТАр 719-1978, ТАр 729-1979, ТАр 750-1980, ТАр 756-1981; ТАр 783-1983; ТАр 797-1984, ТАр 803-1985, ТАр 813-1986, ТАр 826-1987, ТАр 841-1988

Jana Hint, Piret Koldits: ТАр 863-1989

Tiina Tael: ТАр 881-1991

Kirjandus

Erdman 1995 = Иоганна Фридриха Эрдмана путешествие по Вятской губернии летом 1816 года. Перевод с немецкого С. К. Кузнецова (Вятка, 1892). – *Памятники Отечества. Полное описание России. Удмуртия. Альманах Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры* 33. № 1–2, Москва: Редакция альманаха «Памятники Отечества», 14–17.

Ignatjeva, Inga 2000. Udmurtide stereotüübid ja autostereotüübid. – *Etnoloogia häälled 2. Nooretnoloogide konverents 29.–30. märts 2000*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 35–40.

Karm, Svetlana 2001. Eesti Rahva Muuseumi Udmurdi ekspeditsioonidest ja kogudest. – *Muuseum*, 2 (11). Eesti Muuseumiühingu ajakiri, 8–12.

Karm 2002a = Карм Светлана. Об удмуртских коллекциях Эстонского национального музея. – *Музей. Традиции. Этничность. XX–XXI вв. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию Российской этнографического музея*. Санкт-Петербург–Кишинев: Nestor-Historia, 81–84.

Karm, Svetlana 2002b. Eesti Rahva Muuseumi udmurdi kogud. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLVI*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 121–158.

Karm, Svetlana 2004. Transition Rituals in the Life of an Udmurt Girl/Maiden/Woman in the Late 19th to 20th Centuries. – *Perceptions of Worldviews*. Pro Ethnologia 17. Publications of Estonian National Museum. Tartu, 49–70.

Konsin, Kalju 1977. Udmurdi kudumite eripära. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXX*. Tallinn: Valgus, 157–198.

Korb, Anu 2005. *Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas: folkloristliku välitöö meetodilisi aspekte*. Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

---

mille eesmärk on vahendada ERMis talletavat udmurdi kultuuripärandit eesti ja udmurdi lugejatele. Aleksei Petersoni välitööpäevikute avaldamisega udmurdi ja eesti keeles tahame ära märkida teeneka udmurdi kultuuri uurija 75. juubelit oktoobris 2006 ning avaldada austust kõikidele udmurtidele, kellega ekspeditsiooniteed muuseumitöötajaid kokku viisid. Täna ERMi peaarhiivari Tiina Taela, kes projekti raames A. Petersoni käsikirjalised päevikud arvutisse sisestas. Artiklis on kasutatud tema sisestatud tekstikatkendeid.

- Konksi, Karin 2004. Arved Luts ja Nõukogude Eesti kaasaja dokumenteerimine Eesti Rahva Muuseumis. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XLVIII*, 13–46.
- Lebedeva 2001 = Лебедева Серафима. Тридцать лет сотрудничества. – *Muuseum 2* (11). Eesti Muuseumiühingu ajakiri, 13–14.
- Leete, Lipin 2003 = Арт Лэте, Владимир Липин. О методике и результатах исследований этнографических экспедиций Эстонского национального музея к этнографическим группам коми. – *Традиционная культура народов европейского северо-востока России. Этнографическая электронная энциклопедия*. Сыктывкар: РАН УО, Коми научный центр, <http://www.komi.com/pole/publ/museum/1.asp>.
- Lepp, Lembit 2001. Koostööst Aleksei Petersoniga. – *Muuseum 2* (11). Eesti Muuseumiühingu ajakiri, 19.
- Lintrop, Aado 1993. *Udmurdi rahvausundi piirjooni*. Tartu: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Lintrop, Aado 2000. *Udmurdi usundi peamised tunnused XIX ja XX sajandil*. Tartu. Doktoriväitekiri, <http://haldjas.folklore.ee/~aado/rahvad/udme.htm>.
- Lintrop, Aado 2003. *Udmurdi usund*. Eesti Rahva Muuseumi sari 5. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Munkácsi 1995 = Бернат Мункачи. Среди удмуртов. Перевод с венгерского: Анатолий Уваров. – *Памятники Отечества. Полное описание России. Удмуртия. Альманах Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры* 33. № 1–2, Москва: Редакция альманаха «Памятники Отечества», 22–26.
- Orlov 1999 = Орлов П. А. Феномен «одетости» в традиционной культуре удмуртов. – *Диалог культур. Вестник Удмуртского университета* 7. Ижевск: Издательство Удмуртского университета, 69–76.
- Peterson, Aleksei 1997. *Udmurdi vana rahvakunst. Earlier Udmurt Folk Art*. Tartu.
- Peterson, Aleksei 2001. Eesti Rahva Muuseum 1980. aastatel. Mõtted, mälestused. – *Muuseum 1* (10). Eesti Muuseumiühingu ajakiri, 40–42.
- Peterson, Aleksei 2004. Lisandusi Eesti Rahva Muuseumi ajaloole. – *Muuseum 1* (16). Eesti Muuseumiühingu ajakiri, 41–44.
- Peterson, Aleksei 2005. Eesti Rahva Muuseum ja etnograafiline film. – *Muuseum 2* (18). Eesti Muuseumiühingu ajakiri, 41–43.
- Pimenov 1977 = Пименов Владимир. *Удмурты. Опыт компонентного анализа этноса*. Ленинград: Наука.
- Pärdi, Heiki 1995a. Argielu ja „rahvakultuur“. Sajandialguse Saaremaa Eesti Rahva Muuseumi välipäevikuks. – *Saaremaa Muuseum Kaheaastaraamat 1993–1993*. Kuressaare: Saaremaa Muuseum, 24–43.
- Pärdi, Heiki 1995b. Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Välitööpäevikud kultuuriruumi allikana. Estonian Ethnologists' Awe of Life. Fieldwork Diaries as Sources for Studying Culture. – *Allikad ja uurimused. Sources and Research*. Pro Ethnologia 3. Publications of Estonian National Museum. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 67–86.

- Sarv, Heno, Vladimir Vladõkin 1988. Puudesalu tüüpi ohvrikohtadest eestlaste ja volgasoomlaste juures. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXVI*. Tallinn: Valgus, 138–155.
- Škljajev 1998a = Шкляев Георгий Кузьмич. Этническая психология удмуртов по литературным данным. – *Об этнической психологии удмуртов*. Сборник статей. Ижевск: УИИЯЛ УрО РАН, 5–26.
- Škljajev 1998b = Шкляев Г. К. Еще раз о некоторых тенденциях развития этнического самосознания удмуртов. – *Об этнической психологии удмуртов*. Сборник статей. Ижевск: УИИЯЛ УрО РАН, 131–140.
- Šubin 1995 = Шубин Стефан. Сведения о вотяхках Вятской губернии. (П. Н. Луппов. Материалы для истории христианства у вотьяков в перв. пол. XIX века. Вятка, 1911). – *Памятники Отечества. Полное описание России. Удмуртия. Альманах Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры* 33. № 1–2. Москва: Редакция альманаха «Памятники Отечества», 11–13.
- Vladõkin 2001 = Владыкин Владимир. Уникально-интеллектуальная борода. – *Muuseum 2* (11). Eesti Muuseumiühingu ajakiri, 16–18.

ESTONIAN ETHNOLOGISTS IN UDMURTIA.
ANALYSIS OF FIELDWORK DIARIES DATING
FROM 1971–1991 IN THE MANUSCRIPT ARCHIVE
OF THE ESTONIAN NATIONAL MUSEUM

Svetlana Karm

Summary

The joint expeditions of the Estonian National Museum (the ENM, former Ethnographical Museum of the Estonian SSR) and the National Museum of the Udmurt Republic (the NMUR, former Local Lore Museum of the Udmurt Republic, the LLMUR) in 1971–1993 constitute a glorious page in the history of ethnological research of Udmurts. During these years more than twenty expeditions were organized into different regions of Udmurtia, its neighbouring oblasts and republics as well as Krasnoyarsk Krai. The character and objectives of these joint expeditions were quite large-scale – collection of artefacts and completion of the Udmurt ethnographical collection, photographing and making ethnographical drawings of certain

objects, conducting field interviews and making audio recordings, and, beginning from the year 1980, also shooting popular-scientific films, such as “Southern Udmurts at the Beginning of the 20th Century” (1983), “Pre-Christian Beliefs of Southern Udmurts” (1985), “Northern Udmurts at the Beginning of the 20th Century” (1995), and from the year 1988 also video recordings of Udmurt culture – in other words, this was a complex study of Udmurt traditional culture participated by the researchers of both museums as well as artists, photographers, cameramen from the ENM, employees of the LLMUR, scientists from the Udmurt State University and the Udmurt Scientific Research Institute at the Council of Ministers of the UASSR, at present the Udmurt Institute of History, Language and Literature of the Ural Section of the Russian Academy of Sciences, and also students of the University of Tartu, Estonian Academy of Arts and Udmurt State University. Undoubtedly, these years proved to be quite fruitful for both the museums. So, it was as a result of the fieldwork done during these years that the Udmurt collection of the ENM was established, which at present amounts to 1650 ethnographical artefacts, approximately 4200 photographs, 579 sheets of ethnographical drawings, as well as a great amount of film, audio and video material and manuscript documents (ethnographical descriptions and fieldwork diaries).

The manuscript archive of the Estonian National Museum preserves unique handwritten evidence of the expedition activities of the two museums and Udmurt everyday life in the 1970s–1990s – expedition diaries and fieldwork notes. Being obligatory for each expedition (yet, this requirement was not always fulfilled) but with no concrete rules for the execution, the fieldwork diaries of the ENM constitute a magnificent culturological source and a vivid evidence of the dialogue of cultures. On the one hand, they describe Udmurt culture, in other words, that “the guest paid a short visit but saw a lot”, and, on the other, unintentionally, also treat of the culture of the researchers themselves.

The diaries, which are actually notebooks with handwritten text, present the objectives, conditions, circumstances and itineraries of fieldwork as well as the participants of these expeditions. The diaries written in free style are an excellent way for introducing the layman reader into the “kitchen side” of museum and expedition work,

explaining how preparations are made for fieldwork, how scientific material and artefacts for collections are obtained. At the same time fieldwork notes make it possible for the writer to put down on paper all the background information together with the most intimate thoughts and remarks which, as a rule, do not find expression in a serious scientific article: the aims of the concrete expedition and preparations for it – obtaining the necessary technical and financial resources, railway tickets, provisions and things like that, including the problems and current events at the ENM. The authors dwell upon their impressions of the unfamiliar land, write about the events and phenomena which they have witnessed or in which they have participated. The diaries present unique descriptions of the Udmurts' ritual places, exteriors and interiors of their houses and outbuildings, dwellings and farmsteads as well as their folk costumes. In fieldwork notes we can find smart observations about the ethnic psychology and appearance of the Udmurts, the economic conditions in Udmurt villages, descriptions and characterizations of officials and concrete people related to the organization of the expedition, as well as notes of the Udmurts' attitude towards researchers-Estonians and the collection activity in general.

Estonian researchers' fieldwork notes constitute a magnificent culturological source of the Udmurts' everyday life during a certain historical period – the last two decades of the Soviet epoch, which culminated in the dissolution of the Soviet Union. These diaries closely intertwine the elements of traditionality and the new trends of the epoch: religious beliefs in ritual shrines called *луд* and *куала*, and the observation of certain norms and regulations, the roots of which date back to ancient times, traditional occupations and collective farming, as well as the deficiency of goods and long queues in shops, the time of the “dry law” and the obligatory small “present” as a pledge if you wanted to achieve something. Written in rich colloquial language embellished with keen observations and subtle irony as well as deep respect and gratitude towards the nation under study, the fieldwork diaries written by Estonian ethnologists offer for those who earlier were not familiar with Udmurt culture a great pleasure in getting a glimpse of this marvellously unique phenomenon, and for the Udmurts themselves – the joy of recognizing their own, indigenous.

ЭСТОНСКИЕ ЭТНОЛОГИ В УДМУРТИИ.
АНАЛИЗ ПОЛЕВЫХ ДНЕВНИКОВ 1971–1991 ГГ.
ИЗ РУКОПИСНОГО АРХИВА
ЭСТОНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ

Светлана Карм

Резюме

Яркой страницей в истории этнологического исследования удмуртов являются совместные экспедиции Эстонского национального музея (ЭНМ, бывший Этнографический музей Эстонской ССР) и Национального музея Удмуртской Республики (НМУР, бывший Удмуртский республиканский краеведческий музей, УРКМ) в 1971–1993 годах, когда было проведено более 20 полевых исследований в разные районы Удмуртии, соседних областей и республик и в Красноярский край. Характер и цели совместных экспедиций были весьма масштабны – это сбор предметов и комплектование удмуртской этнографической коллекции, фотографирование и этнографическая зарисовка определенных объектов, полевые интервью и аудиозапись, с 1980 года съемки научно-популярных фильмов «Южные удмурты в начале XX века» (1983), «Дохристианские верования южных удмуртов» (1985), «Северные удмурты в начале XX века» (1995), начиная с 1988 года и видеофиксация удмуртской культуры, другими словами, это было комплексное исследование удмуртской традиционной культуры при участии музейных научных сотрудников, художников, фотографов, кино- и видеооператоров ЭНМ, сотрудников УРКМ, ученых УдГУ (Удмуртский государственный университет) и УдНИИ (Удмуртский научно-исследовательский институт при СМ УАССР, в настоящее время Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН), студентов Тартуского университета, Эстонской художественной академии и УдГУ. Несомненно, для обоих музеев эти годы были весьма результативными. Так, именно в результате этих полевых работ сложилась удмуртская коллекция ЭНМ, на сегодня насчитывающая порядка 1650 этнографических пред-

метов, около 4200 фотографий, 579 листов этнографических рисунков, большое количество кино-, аудио- и видеоматериала и рукописных (этнографические описания и полевые дневники) документов.

В рукописном архиве Эстонского национального музея хранятся уникальные словесные свидетельства экспедиционной деятельности двух музеев и удмуртской повседневности 1970–1990-х годов – экспедиционные дневники или полевые заметки. Обязательные для каждой экспедиции (по идее, на самом же деле требование это не всегда выполнялось), но свободные от конкретных требований к их оформлению, полевые дневники ЭНМ являются прекрасным культурологическим источником и ярким свидетельством диалога культур. С одной стороны, в них описывается удмуртская культура, другими словами, то, что «гость недолго гостил да много видел», и, с другой, ненамеренно эксплицируется культура самих исследователей.

В дневниках, представляющих собой исписанные от руки общие тетради, характеризуются цели, условия, обстоятельства и маршруты полевых исследований, называются участники экспедиций. Написанные в свободном стиле дневники прекрасно вводят непосвященного в курс музейной и экспедиционной «кухни», рассказывая о том, как происходит подготовка к полевым исследованиям, формирование и сбор коллекций и научного материала. В то же время полевые заметки позволяют автору оставить на бумаге и всю фоновую информацию с интимнейшими мыслями и замечаниями, которые в серьезной научной статье, как правило, часто не находят отражения: о целях конкретной экспедиции и подготовке к ней – о приобретении необходимых для экспедиции финансовых и технических средств, железнодорожных билетов, продуктов питания и т.п., в том числе о проблемах и текущих делах ЭНМ. Авторы делятся своими впечатлениями на чужой стороне, пишут о событиях и явлениях, свидетелями и участниками которых явились. В дневниках имеются уникальные описания ритуальных мест удмуртов, народной одежды, внешнего вида и интерьеров домов, хозяйственных построек и крестьянского двора. В полевых записках можно найти тонкие замечания по этнической психологии и внешности удмуртов, хозяйственно-экономическом положении

удмуртских деревень, описания-характеристики должностных лиц и конкретных людей, связанных с организацией экспедиций, а также заметки об отношении удмуртов к исследователям-эстонцам и собирательской деятельности вообще.

Полевые заметки эстонских исследователей являются прекрасным культурологическим источником удмуртской повседневности определенного исторического периода – последних двух десятилетий советской эпохи, закончившейся распадом Советского Союза. В них тесно переплетены элементы традиционности и веяния эпохи: религиозные верования в ритуальных святилищах *луд* и *куала* и соблюдение определенных норм и предписаний, корни которых уходят в далекое прошлое, традиционные виды занятий и колхозное хозяйство, а также дефицит товаров и длинные очереди у магазинов, время «сухого закона» и обязательное наличие небольшого «презента» в залог, если хотели чего-то добиться. Написанные живым разговорным языком, пронизанные тонкой наблюдательностью, легкой иронией и глубоким уважением и признательностью к исследуемому народу, полевые дневники эстонских этнологов предлагают для тех, кто ранее не был знаком с удмуртской культурой, светлую радость прикосновения к удивительно самобытной культуре, для самих же удмуртов – великую радость узнавания своего, родного.